

УДК 783.6

Т. М. Тесля (с. Соломія)

**ГІМН «СВИТЕ ТИХИЙ»
У ЗАПИСАХ НОТОЛІНІЙНИХ ІРМОЛОЇВ
XVI–XVIII СТОЛІТЬ**

Півчий літургійний репертуар Української Церкви має унікальну можливість точного прочитання завдяки створенню в XVI столітті нотолінійних збірників — Ірмологіонів. Ірмологіон — унікальний збірник, орієнтований виключно на вибраний святковий репертуар, який відображав загальну естетичну візію українського мистецтва ранньомодерної доби. Ірмолойні піснеспіви слугували зразками для вивчення

© Т. М. Тесля, 2013

необхідного репертуару богослужінь, а також музичної грамоти, теорії музики, вокальної майстерності, церковно-співочої практики [5].

Детальне знайомство з ірмологійними піснеспівами виявляє певну диференціацію: з одного боку, зустрічаємо мелодично-розвинені жанри, а з іншого — скромніші мелодії; одні піснеспіви постійно входять до збірників, а інші — фіксуються дуже рідко. Останній факт, до речі, може свідчити про їх часте використання в богослужінні, звідки й відпала потреба частої фіксації. Відмінність у частотності запису окремих жанрів також пов'язана з приналежністю до літургійного часу — змінних та незмінних циклів.

Незмінні частини не належать до гласової системи і є нескладними за інтонаційним наповненням — переважно укладаються із буквальних чи дещо змінених повторень кількох мелодичних послідовок. Проте, саме вони складають своєрідний каркас богослужіння і дивно, що сучасні дослідники сакральних піснеспівів приділяють їм доволі мало уваги¹.

З огляду на це, зробимо метою статті зосередження уваги на незмінному піснеспіві, який є кульмінаційною частиною Вечірнього² богослужіння — гімні «*Світе тихий*».

Гімн «*Світе тихий*» належить до найдавніших християнських піснеспівів христологічного характеру. Його знаходимо в одному з найдавніших біблійних кодексів V ст., який у науковій літературі фігурує під латинською назвою *Codex Alexandrinus* [2, с. 67].

На християнському ґрунті гімн «*Світе тихий*» з'явився як результат християнізації літургійного культу, який існував ще в юдейському релігійному середовищі. Мова йде про обряд благословення лампад при заході сонця. Особливого значення цей обряд набирав у суботу ввечері [7]. Подібний обряд існував також у греко-римському світі. Відбувався він у більш родинній атмосфері і так само був пов'язаний з вечірнім запаленням лампад [6, с. 58].

Обряд вечірнього запалення світла міцно ввійшов до християнського обряду, його кульмінаційним моментом було виконання гімну «*Світе тихий*». Про його наявність у вечірньому богослужінні говорить вже св. Василій Великий, чие свідчення є чи не найдавнішим. У своєму знаменитому листі до Амфілохія Іконійського, центральною те-

¹ Незмінні частини вечірні: псалом 103, псалом Блажен муж, псалом 140 *Господи ввозах*, гімн *Світе тихий*, молитва *Сподоби Господи*, пісня Симеона *Нуні отпуцаєши*.

² Вечірня (грецькою *σπερὺς*, *βραχὺς*, *βραχὺς*; латинською *vesperae*) належить до основних богослужінь добового літургійного кола. Саме нею розпочинається літургійний день у Східному християнському обряді. Вечірня слідує після IX часу та співпадає із заходом сонця. Перші згадки про формування обряду християнської Вечірні знаходимо у двох відомих літературних пам'ятках літургійно-канонічного жанру з перехрестя III–IV ст., які в науковій літературі фігурують під назвами: Канони Іпполита, Апостольські постанови.

мою якого є пневматологічна проблематика, він, поміж іншим, згадує про обряд вечірнього запалення світла, що існував у Каппадокійській церкві в IV ст., який супроводжувався літургійним співом: «Отцям нашим заманулося не в мовчанні приймати благодать вечірнього світла, але при його появі (запаленні) негайно дякувати. І не можемо сказати, хто винуватець цих висловів (*ρηματον*) світильничної подяки; принаймні, народ виголошує [цю] древню пісню... *хвалимо Отця і Сина і Святого Духа Божого*» [1, с. 73].

Як бачимо, слова, наведені Каппадокійським святителем, цілковито відповідають закінченню гімну «*Світе тихий*». Однак, навіть св. Василій не знає, хто є його автором. Натомість церковна ж традиція, шукаючи можливих кандидатів на авторство, згадує двох — св. Афіногена, єпископа Севастійського з Вірменії, який постраждав мученичою смертю близько 311 р., та св. Софронія, патріарха Єрусалимського (560–638 рр.). Проте, виразних доказів того, що хтось з них двох міг скомпонувати цей твір, принаймні в цю пору, не знаходимо. З огляду на це, в науковій літературі звиклося вважати згаданий гімн анонімним [3, с. 558–560].

Важливо також підкреслити богословську глибину піснеспіву «*Світе тихий*». У кількох рядках піснеспіву міститься вся богословська сутність християнства. Його автор прославляє Христа Спасителя, як Світло, яке є відображенням Світла Триєдиного Божества. На відміну від світла тлінного, Ісус Христос є світлом нетлінним і таким, яке ніколи не зникає. Представивши в такий спосіб чином божественну велич Христа, автор акцентує на його кенотичному сходженні до людини. Саме задля її спасення Він, Предвічний Бог, приходять до заходу сонця і дає себе розіп'яти заради людського спасення. Тому християни, які зібралися на богослужінні, щоб запалити вечірне світло як символ Світла-Христа, почуваються немовби зобов'язаними подякувати Йому за дар спасіння, яке прийшло через Його страждання, смерть і воскресіння. А до подячної молитви вони долучають не тільки зібраних, але й увесь світ у його космічному вимірі (*Διο ο κοσμος σε δοξαζει*).

За каталогом Юрія Ясіновського «Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII ст.» [4], ми уклали таблицю, за якою чітко простежується динаміка фіксації цього піснеспіву в ірмологіонах:

№ 245	Москва, ДБР, Муз. 7753	1680 р.
№ 380	Москва, ДІМ, Син. п. 1427	Кін. XVII — поч. XVIII ст.
№ 385	Мінськ, ДББ, 091/126	Кін. XVII — поч. XVIII ст.
№ 840	Санкт-Петербур, РНБ, Кап. Ф. 6	Сер. XVIII ст.
№ 891	Київ, НБУВ, КПЛ, 38 П.	50 рр. XVIII ст.
№ 917	Санкт-Петербур, РНБ, ТЛДП, Ф. 510	1759 р.
№ 950	Київ, НБУВ, І, 5386	Після 1768 р. — 70 рр. XVIII ст.

Мелодико-поетичний зміст давніх церковних піснеспівів відображає сутність цілого богослужіння. Тому не дивно, що при порівняльному аналізі мелодичних зразків гімну «*Свiте Тихий*» перше, що привертає увагу — наявність невеликих мелодично скромних поспівок, внутрішня структура яких поєднує силабічний розвиток із незначною розспівністю окремих складів. Загальна ж синтаксична будова свідчить про об'єднання окремих слів у змістовні словосполучення поруч із мелодично завершеним фразуванням. Такі мінімальні конструкції підтримані внутрішнім кадансуванням, що надає завершеного і впорядкованого характеру як на рівні окремих речень, так і на рівні цілого піснеспіву.

На прикладі кількох рукописів можемо побачити подібність, а також незначні зміни в піснеспіві як у музичному, так і вербальному тексті: *Пришедиш солнцу на запад; пришедише на запад солнца.*

1а	1б	1в
<p>Перемишльський м-р Рук.1, сер. XVII ст.</p> <p>Свi - те ти - хий</p> <p>При - шед - шу солн - цу на за - пад</p>	<p>I, 5386, 1768 – 1770 pp. XVIII ст.</p> <p>Свi - те ти - хий</p> <p>При - шед - ше на за - пад солн - ца</p>	<p>Кап. F.6 Сер. XVIII ст.</p> <p>Свi - те ти - хий</p> <p>При - шед - ше на за - пад солн - ца</p>

Мелодичний розвиток зразків гімну «*Свiте Тихий*» розпочинає активний висхідний рух початкових фраз, дещо розвинуті середні частини та сповільнений рух каденційних зворотів. Це надає мелодиці піснеспіву рівноваги і відповідає літургійному дійству, пов'язаному із моментом входу священника через церковні врата до престолу у світлі свічок та при кадінні.

Особливо нашу увагу привернув гімн, зафіксований у рукописі Кап. F. 6 з Лубенського Свято-Преображенського монастиря (РНБ, Санкт-Петербург).

Ірмолой з ремаркою: «Сей Ермологій Лубенського Преображенського монастиря, підписал намісник Евстратій Нимченко» датується серединою XVIII ст. та поруч з іншими жанрами містить у собі піснеспіви Всенощного бденія, *Господи возвах* на 8 гласів та *Богородичні догматики* [4, с. 416].

Високим теситурним розміщенням, мелодичною гнучкістю, наспівністю, дробленням тривалостей *Свiте тихий* Лубенського монастиря вирізняється серед інших варіантів.

Форма цього піснеспіву демонструє тричастинну структуру, що тісно пов'язано з текстом:

Свiте Тихий, святія слави безсмертного Отця Небеснаго святого, блаженного, Ісусе Христе,

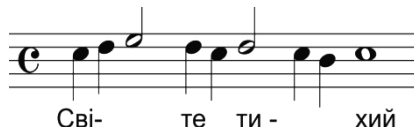
Пришедше на запад сонца, видівше світ вечерній, поєм Отца, Сина і Святаго Духа Бога,

Достоїн еси во вся времена піт бити гласи преподобними, Сине Божий, живот даяй

Тім же мір тя славит.

Перша частина вирізняється яскравими мелодичними зворотами, висхідними та низхідними ходами з переважанням коротких тривалостей, домінуванням силабіки із незначними розспівними моментами.

Вже перша коротка, але динамічна фраза на словах *Свiте Тухий* переконливо впроваджує в загальний настрій цілого піснеспіву:

Цей мотив базований на опорних тонах *f-d* і продовжує свій розвиток, розспівуючись та закріплюючись вже в наступному проведенні:

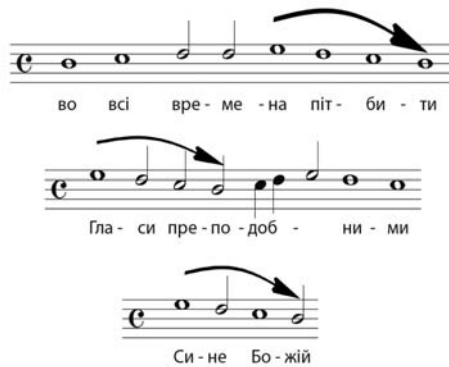
Такий активний початок (*initio*) з двічі оспіваною верхньою опорою є стимулюючою та укріплюючою ланкою для подальшого мелодичного розвитку. Цей спосіб побудови з висхідним терцовим початком та яскравим каденційним зворотом спостерігаємо у кожному наступному реченні першої частини піснеспіву, що суголосне співвідношенню *питання — відповідь*:

Середній розділ, який дещо розширюється завдяки впровадженню довших тривалостей та динамізації на словах *Поєм Отця і Сина і Святого Духа Бога* — є своєрідним метричним утвердженням та кульмінацією цілого піснеспіву:

Уже від цього моменту починається інтенсивне мелодико-інтонаційне розгортання, стрімкість руху. У цій найбільш емоційно насиченій частині піснеспіву відсутні виразні зупинки, а мелодика побудована на постійному повторенні низхідної терцово-квартової інтонації, що створює відчуття посилення, напруги та приводить до завершальної каденції:

Завершення піснеспіву протиставляє попередньому низхідному мелодичному розгортанню висхідну інтонацію на словах *тім же мір тя славит*. Тут мелодичний рух розосереджується та заспокоюється. Важливо, що мелодика завершальної каденції є варіантним повторенням першої послівки піснеспіву. Це створює символічну арку, яка надає загальній композиції цілісності та логічної стрункості.

Отже, навіть на одному прикладі гімну «*Свiте Тихий*» ми спостерігаємо досконалу музично-поетичну структуру, в якій словесні рядки і мелодична форма перебувають у виразній гармонії. Досконалість цієї форми досягається завдяки ясному структуруванню мелодичного матеріалу, чіткій метричній організації. Таке поєднання також підтримується глибоким символічним змістом гімну «*Свiте Тихий*» та особливим призначенням у структурі бого-

служіння, що спрямовує на відображення повноти краси витвору Божого і разом із стрункою музичною формою утворює цілісну смислову композицію. Така мистецька відшліфованість пісенспіву поруч із лаконічно містким богословським змістом свідчить не лише про довершеність української сакральної монодії, але переконає в генезі від греко-візантійської традиції.

Список використаних джерел

1. Василий Великий. О Святом Духе. К Амфилохию, епископу Иконийскому / Василий Великий // Творения иже во святых отца нашего Василия Великого, Архиепископа Кесарии Каппадокийския. — М., 1891. — Ч. 3. — С. 189–293.
2. Киприан Керн, архим. Литургика: Гимнография и эортология / Киприан Керн. — М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 2002. — 151 с.
3. Скабалланович М. Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением / М. Скабалланович. — М. : Издание Средненского монастыря, 2004. — 814 с.
4. Ясіновський Ю. Я. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ю. Ясіновський. — Львів : Місіонер, 1996. — 623 с.
5. Ясіновський Ю. Я. Церковна монодія від Візантії до ранньомодерної України: тяглість чи конфронтація / Ю. Ясіновський // Калофонія. — Львів : ЛНМА імені М. В. Лисенка, 2013. — Ч. 6. — С. 9–14.
6. Conte R. Le Lucerne di età romana dai contesti di Brundisium e Gnatia. / R. Conte // Napoli, 2009. — 306 с.
7. Dulaey M. Le chandelier à sept branches dans le christianisme ancien. / M. Dulaey // Revue des Étude Augustiniennes. — Paris, 1983. — Т. 29 (№ 1–2). — С. 3–26.

Список використаних рукописів

1. Рук. 1. Сер. XVII ст. Святоуспенська Унівська Лавра.
2. I, 5386. XVIII ст. Київ, НБУВ.
3. Кап. F. 6. Сер. XVIII ст. Санкт-Петербург, РНБ.

Тесля Т. М. Гімн «Світе Тихий» у записях нотолінійних ірмолоїв XVI–XVIII століть. У статті досліджується кульмінаційний гімн вечірні «Світе Тихий» з рукопису Лубенського монастиря XVIII ст. Розкривається богословський зміст і логіка музичного розвитку пісенспіву.

Ключові слова: гімн, сакральна монодія, ірмолої, вечірня.

Тесля Т. М. Гімн «Свете Тихий» в записях нотолінійних Ирмолов XVI–XVIII веков. В статье исследуется кульминационное песнопение вечерни «Свете Тихий» из рукописи Лубенского монастыря XVIII в. Раскрывается богословское содержание и логика музыкального развития песнопения.

Ключевые слова: гимн, сакральная монодия, ирмолой, вечерня.

Teslya T. Hymn «Svite Tyhyj» which was recorded in the music manuscripts XVI–XVIII centuries. The article examines the culminating hymn of vesper «Svite Tyhyj» which was recorded in the monastery manuscript of Lubny, dating back to the 18th century. It reveals the theological meaning and logics of choral music.

Keywords: hymn, sacred monody, irmoloj, vesper.